

УДК 341.231(477):001.5
DOI: 10.24919/2312-2595.13/55.283187

Юрій ПРИСЯЖНЮК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, бул. Т. Шевченка, 81, к. 520
(yu-prysyazhnyuk@ukr.net)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>
ResearcherID: Q-4065-2018

Віталій МАСНЕНКО

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, бул. Т. Шевченка, 81, к. 521
(masnenko@ukr.net)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7825-3871>
Researcher ID: Y-9559-2019

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57453927500>

Бібліографічний опис статті: Присяжнюк, Ю., & Масненко, В. (2023). Деокупація тимчасово окупованих територій України як наукова проблема та практична модель для реалізації. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 259–275. doi:<https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283187>.

**ДЕОКУПАЦІЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ
ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА ТА
ПРАКТИЧНА МОДЕЛЬ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ***

Анотація. Стаття розширює раніше напрацьовані

© Юрій Присяжнюк, Віталій Масненко, 2023

*Статтю підготовлено згідно з держбюджетною темою «Протидія історичній політиці країни-агресора РФ у процесі деокупації українських територій» (номер державної реєстрації 0123U101598)

знання з заявленої проблематики. Її метою є дослідження концептуальних підходів щодо визначення сутності деокупації тимчасово окупованих територій (далі – ТОТ) України та напрацювання пропозицій практичної моделі її реалізації. **Методологічним інструментарієм** розвідки виступають загальнонаукові й спеціальні методи, різноманітні принципи та підходи. З-поміж них основними є: комплексний, системний, діяльнісний, історико-компаративний підходи. Висвітлити особливості деокупації ТОТ України, ключові складники її регулювання та реалізації автори намагаються за допомогою переваг гносеологічного, аксіологічного, структурно-функціонального, формально-логічного, прогностичного й інших методів. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що концептуалізація деокупації як загальнонаціонального завдання за міжнародної підтримки потребує різновекторного аналізу, передусім урахування її нормативно-правової основи, інституційного механізму забезпечення, виявлення й пропозицій шляхів розв'язання. На думку авторів, досягнення таких цілей передбачає залучення науково виважених і обґрунтованих підходів, а на практиці, відповідно, своєчасних, добре скоординованих дій. Виконання покладається на структури публічної влади України, громадянське суспільство, інтелектуальне середовище. Проведений аналіз показує, що для виконання такої місії названі суб'єкти мають спиратися на оновлені технології управління, комунікації, співпраці. **Висновки.** Проблема деокупації видається складним процесом, що не завершується звільненням українських територій від окупаційних збройних формувань РФ. Її розв'язання потребує як удосконалення теоретичних положень наукової проблеми, так і поглиблення досвіду практичної моделі їх реалізації. Основним полем діяльності визнається світ людської свідомості.

Ключові слова: тимчасово окуповані території, ідентичність, асиміляція, деокупація, реінтеграція, глобалізація.

Yurii PRYSIAZHNIUK

Doctor of history, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, boulevard T. Shevchenko, 81, 520

(yu-prysyazhnyuk@ukr.net)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>

Researcher ID: Q-4065-2018

Vitaliy MASNENKO

Doctor of history, Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy, Cherkasy, boulevard T. Shevchenko, 81, 521

(masnenko@ukr.net)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7825-3871>

Researcher ID: Y-9559-2019

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57453927500>

To cite this article: Prysiazhniuk, Y., & Masnenko, V. (2023). Deokupatsiia tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy yak naukova problema ta praktychna model dlia realizatsii [Deoccupation of the temporarily occupied territories of Ukraine as a scientific problem and practical model for implementation]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 13/55, 259–275. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283187> [in Ukrainian].

DEOCCUPATION OF THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE AS A SCIENTIFIC PROBLEM AND PRACTICAL MODEL FOR IMPLEMENTATION

Summary. The article expands upon the existing knowledge on the given topic. The **purpose** of the research is to investigate approaches to defining the essence of deoccupation of the temporarily

*occupied territories of Ukraine (TOT) and develop proposals for a practical model for its implementation. The **research employs** general scientific and specialized methods, as well as various principles and approaches. Among them, the main approaches are comprehensive, systemic, activity-based, and historical-comparative approaches. The authors attempt to highlight the peculiarities of deoccupation of the temporarily occupied territories (TOT) of Ukraine, as well as the key components of its regulation and implementation, utilizing the advantages of epistemological, axiological, structural-functional, formal-logical, prognostic, and other methods. The **scientific novelty** of the research lies in the fact that the conceptualization of deoccupation requires a multidirectional analysis as a national task with international support. In particular, it involves taking into account its normative-legal basis, institutional mechanism of provision, and identifying and proposing ways of resolution. The authors consider that achieving such goals requires the involvement of scientifically balanced and substantiated approaches, as well as timely and well-coordinated actions in practice. The implementation should be ensured by the structures of public authority in Ukraine, civil society, and the intellectual community. The mentioned entities should rely on updated technologies of management, communication, and cooperation to accomplish such a mission, as indicated by the conducted analysis. **Conclusions.** The deoccupation problem appears to be a complex process that does not end with the liberation of Ukrainian territories from occupying armed formations. Resolving this problem requires the refinement of theoretical foundations of the scientific problem and the deepening of practical experience in implementing their model. The world of human consciousness is recognized as the primary activity.*

Key words: *the temporarily occupied territories, identity, assimilation, deoccupation, reintegration, globalization.*

Постановка проблеми. Проблема полягає у визначенні інструментарію дослідження процесу деокупації тимчасово окупованих територій (ТОТ), що виходить далеко за рамки військової операції, спрямованої на їхнє звільнення. На наш погляд, ця проблема охоплює широкий спектр соціокультурних, політичних (державних), інформаційних та інших сфер

життєдіяльності, у епіцентрі яких перебуває людина. Як справедливо зазначає керівник Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки України І. Соловей, нам «треба буде займатися деокупацією мізків, у першу чергу дітей» (Бескид, 2023).

Оскільки заявлена проблематика може бути об'єктом і предметним полем багатьох наукових галузей, починаючи від воєнної науки і завершуючи, скажімо, психологією, то кожна з них має свій методологічний інструментарій. У публікації йтиметься переважно про студіювання з перспективи саме історичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хронологію історіографічного доробку публікацій логічно окреслюємо останнім десятиліттям. Саме в цей період розпочалася й триває російсько-українська війна, а у світовій науковій думці сформувалося сучасне розуміння багатьох понять її характеристики, зокрема таких: «гібридна війна», «пам'ятєва інвазія», «інформаційна війна» тощо. З огляду на заявлену тему дослідження нас більше цікавлять негативні наслідки збройного протистояння, механізми їхньої ліквідації. У цьому контексті увагу привертає книга Є. Магди, її положення, де йдеться про «рецепт перемоги в протистоянні з найбільшою державою світу» (Магда, 2015, с. 2). У поглядах автора деокупація постає як «елемент національної ідеї, який є актуальним для мільйонів українців, які переживають найдраматичніші моменти не лише в історії країни, а й... власному житті» (Магда, 2015, с. 9–10).

Щодо історіографії загалом, то на сьогодні найповніше проаналізовано правові аспекти деокупації. Їх висвітлено в розвідках О. Буткевич, В. Гуменюка, І. Кресіна, О. Кресіна, Н. Малишевої, В. Явір, П. Кулинич, П. Пальчука, В. Примака, І. Проценко, О. Стойко, С. Дерев'янка, В. Кубальського, М. Рубашенка, І. Якувюка, Н. Шульженко, Н. Воротіної, С. Короеда, Г. Луцької, Н. Шаптали, Н. Камінської та ін. (Шаптала Н. К., Камінська Н. В., 2022, с. 57).

Наукова думка приділяє чимало увагу й іншим сторонам деокупації, зокрема релігійно-церковній (Луцька, 2020, с. 122). Назагал же повернення суверенітету України над ТОТ означає ліквідацію всіх передумов так званого «остаточного вирішення

українського питання», знищення тоталітарного режиму в росії, неоімперії як такої, її ідеологічного «стовпа» – РПЦ, осуд і покарання злочинців за всіма нормами міжнародної юрисдикції (Ходаківський, 2022, с. 128–129).

Метою статті є дослідження концептуальних підходів щодо визначення сутності процесу деокупації ТОТ України та напрацювання пропозицій практичної моделі його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як дати визначення терміна «деокупація», з'ясуємо для себе характер власне сучасних (гібридних) окупаційних дій. Фактично вони були розпочаті в момент виснаження Української держави протистоянням із антинародним режимом, максимальної втоми громадян. При цьому ослаблення влади в центрі й на місцях відбулося за активного втручання російських спецслужб, чи не цілковитого розсекречення всіх державних таємниць. На цьому тлі, без будь-якої, навіть формальної причини політичне керівництво РФ почало введення військ на Кримський півострів. Користуючись відсутністю належного спротиву, перекидало на територію суверенної сусідньої держави свої елітні формування – морську піхоту та десантні підрозділи. Окупація супроводжувалася блокуванням місцевих аеропортів, українських військових частин (у місцях їхньої постійної дислокації, що було ознакою прямої агресії), стратегічних комунікацій найрізноманітнішого призначення. Російська солдатня без розпізнавальних знаків, але при повному озброєнні, із засобами зв'язку (з'явився навіть новий термін «зелені чоловічки», яких через кілька місяців українські бійці називатимуть «раша», «російсько-терористичні війська», «російські банд-формування», «кремлівські найманці» та ін.) сновигали вулицями міст і селищ півострова. Тож особливої секретності в окупації Криму не було, хоча російські посадовці щоразу заявляли, що їхня держава участі в конфлікті не бере (насправді від 18 до 30 тис. вояків цієї країни виявляться причетними до окупації й ескалації конфлікту вже у перший місяць вторгнення). Успіх агресора був забезпечений його синхронними діями на всіх стратегічних напрямках – економічному, політичному, інформативному, дипломатичному.

Відповідно й деокупація також має комбінований характер і в темпоральному вимірі розпочинається з початком самої агресії. Тобто ми маємо справу з процесом, який вже відбувається тривалий час. Отож, деокупація почалася зі спротиву. З перших днів вторгнення російських військ на Кримський півострів чимало жінок і навіть дітей українських військовослужбовців приходили до воріт військових частин, стояли там «живим щитом» між своїми чоловіками, батьками та окупантами. В умовах, коли армія виявилася неспроможною на гідний спротив агресору (накази на відкриття вогню не віддавалися, або не виконувалися через зраду командирів), швидко зростала чисельність добровольців. Щоправда, їх далеко не завжди мобілізували й належно озброювали. Навесні 2014 р. оглядачі відзначали: чи не вперше за роки державної незалежності України не військкомати шукали призовників, а навпаки.

Почини деокупації виправдано пов'язувати з першими акціями протидії окупації. Відомо, що вже 26 лютого 2014 р. відбулося протистояння біля ВР АРК, що започаткувало весь наступний спротив. Джерела та очевидці наводять різні дані про кількість учасників, але акція на підтримку територіальної цілісності України була більш чисельною, ніж зібрана партією «Російська єдність» (Крим за завісою. Путівник зоною окупації, 2019, с. 83). Суто сцієнтична складність тлумачення цього процесу полягає у тому, що він ще не завершився. Більше того, на нашу думку, перебуває в найвищій точці розвитку. Тобто донині маємо справу із «незавершеним минулим», коли окупант діє ще «на позитиві», так чи інакше імітує упевненість у своїй «історичній правоті», безкарності за вчинені злочини. Водночас, як показують соціологічні опитування, переважна більшість українських громадян твердо переконані у неминучості повної деокупації ТОТ. Також помітно посилюється міжнародна підтримка деокупаційного курсу української влади (Кримська платформа, Міжнародна коаліція на підтримку України ін. формати).

Вживані сьогодні визначення поняття «деокупація» позначаються професійною (політико-правовою) спеціалізацією. Так, народний депутат України О. Савчук наголошує, що «деокупація тимчасово окупованої території України – це

комплекс правових, воєнних, політичних, дипломатичних, адміністративних, економічних, інформаційних, соціальних та інших заходів, спрямованих на відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності в межах державного кордону України» (Савчук, 2021). Важливо відзначити, що у випадках учинення тяжких та особливо тяжких злочинів давність як пом'якшувальну обставину запропоновано не застосовувати. За подібною логікою виписано сутність поняття «деокупація» у Законі «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України». Під нею варто розуміти «комплекс заходів державної політики, наслідком яких є повна відсутність на території України, що була тимчасово окупована, збройних формувань Російської Федерації і окупаційної адміністрації Російської Федерації та встановлення загального ефективного контролю України на цій території (повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України та відновлення конституційного ладу України на цій території)» (Закон від 21.04.2022). При цьому відчутним є «більше розмежування» з країною-агресором, зокрема відмежування від будь-якого перебування на території України його збройних формувань, у чому простежуємо принципово інший підхід до питання базування російського ЧФ у Криму та ін.

Авторська версія трактування поняття «деокупація» не суперечить визначеним чинним законодавством положенням, проте вона покликана поглиблювати їх, а відтак охоплює помітно ширший комплекс аспектів назагал цілісного процесу – повернення суверенітету України над ТОТ. По-перше, мова йде про території, які почали потрапляти під російську окупацію з 19 лютого 2014 р. По-друге, мілітарний та політичний аспекти деокупації варто розглядати лише як украй важливу передумову виконання тих цілей, які прописані в законодавстві у найзагальнішому контексті. По-третє, деокупація потребує співпраці влади з експертним середовищем і громадянським суспільством. Важливо, що процеси залучення цих чинників уже відбуваються, хоча затребуваної часом результативної взаємодії ще не досягнуто (Бескид, 2023). У межах національної парадигми, європейської та демократичної перспектив українське

суспільство потребує політичної єдності, поглибленої соціальної та інтелектуальної мобілізації, комплексного напрацювання й розуміння стратегічних перспектив, належного кадрового забезпечення у всіх сферах і на всіх рівнях.

Щодо методологічного інструментарію дослідження процесу деокупації, то тут доцільно розглядати й використовувати відразу кілька підходів, принаймні, три з можливих варіантів: 1) у межах концепції національного та державного будівництва, тобто типового історичного національного наративу, 2) глобальної історії, 3) постколоніальних студій. Цікаво, що у всіх цих різних підходах є спільна риса – наявність історичної тягlosti, а отже, сьогоднішні події мають досліджуватися з погляду відповідної історичної ретроспекції.

Цілком очевидно, що процес деокупації потребує адекватного розвінчання фейків, оманливих заяв, інших провокативних дій агресора. Причому без терміну давності, позаяк неправдиві й цинічні заяви російських керманічів уже давно стали нормою в поглядах на т. зв. «українське питання». Логіка такого поводження зберігається і відмовлятися від неї агресор не збирається. Як це було, скажімо, під час демаршів із «волевиявленням» на окупованих у 2022 р. Луганщині, Донеччині, Херсонщині й Запоріжжі. Кожний черговий фейк кремль «прикриває» наступною побрехенькою, причому зазвичай емоційно-насиченою, цинічною, жорстокою.

А втім, інформаційна протидія маніпуляціям агресора не вичерпує проблеми. Річ у тому, що самі маніпулятивні процедури т. зв. «референдумів», як і наступні після них кроки на зросійщення, безпосередньо торкнулися мільйонів людей, причому не лише власне на ГОТ, а в значно ширшому просторі, а віднедавна й у міжнародному вимірі. В умовах інформаційної революції люди почали підсвідомо покладатися на ЗМІ, попри те, що добре обізнані з їхнім замовним характером. Це засвідчило факт банкрутства багатьох суспільних інститутів, а заодно й традиційних державних інституцій та міжнародних структур – ООН, ОБСЄ, МАГАТЕ, Червоного хреста та ін. Спіратися на їхній авторитет означатиме не так пошук виходу з тупикової ситуації, як персональну участь у поглибленні кризових явищ.

Час вимагає системної трансформації. Зрештою, пересічні українці мають збагнути, що вони не росіяни, позаяк репрезентують помітно інакшу конфігурацію культурних цінностей. Мовою чинних російських політологів та політтехнологів, українці на 90 % – бандерівці. Це так і не так. Так, бо ім'я С. Бандери асоціюється з українською нацією. Для сучасних росіян це «гріх», для українців – норма, стандарт, престиж. Зважмо, як в останнє десятиліття гасло «Слава Україні! – Героям слава!» швидко й невимушено поширилося з вузькопартійних рамок використання до масштабів усеукраїнського єднання, навіть позитивного міжнародного бренду. Але це лише початок самоствердження. Тут викликів значно більше, ніж може здатися напочатку, бо деокупація потребує вироблення якісно новішої моралі. Остання покликана охопити цілий спектр проблем, насамперед коригування почуття національної ідентичності, оптимізації взаємин громадянин – держава, налагодження міжособистих (родинних, корпоративних та ін.) стосунків. Завдання виходить далеко за межі покарання колабораціоністів і лояльних до окупаційного режиму осіб; воно має бути так продумане й реалізоване, аби з часом у межах відродження демократичних процедур людина могла переконливо стверджувати, що в Україні жити краще, аніж за московської окупації.

Боротьба на інформаційно-психологічному фронті мало чого варта без активного синхронного використання решти аспектів гібридної війни, зокрема історичного, дипломатичного, енергетичного (економічного). В умовах широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну на перше місце вийшли конвенційні засоби, що, як відомо, спрямовані на знищення збройних сил супротивника. Аби посприяти цьому, у березні 2014 р. Москва почала свою експансію на материковій Україні з «розхитування» обстановки в південно-східних областях країни. Епіцентром сепаратистських дій тоді стали Донецьк і Луганськ. Діяли тисячі приїжджих із Росії молодиків, що отримували відповідне «зовнішнє» фінансове забезпечення. Уже на другий-третій день від початку вуличних акцій спротиву вони захопили приміщення обласних державних адміністрацій. Не даючи оговтатися законній владі, вивішували на них російські державні

прапори й іншу неукраїнську символіку. І це попри той факт, що на правовому рівні таким діям не було жодного, навіть фальшованого, виправдання. З огляду на такий досвід окупації, можна спрогнозувати продуктивні шляхи й методи деокупації. На наш погляд, цей процес (як певна військово-політична технологія) покликаний відбуватися за якщо не аналогічною, то подібною гібридною моделлю. Передусім ЗСУ, решту збройних формувань України покликані досягнути щонайменше паритетності сил. Ворог має знати й відчувати, що легкої прогулянки в стилі «Київ за три дні» не може бути в принципі. Це, щоправда, не означає, що військова потуга завжди відіграватиме ключову роль у деокупації: так, вона чи не найефективніша, але, потрібно розуміти, і найбільш жертвна. Власне деокупація не може повторювати окупацію за принципом carbon copy, тобто цілковитого її копіювання. Знищити ворога – імперію – виключно на полі бою не вдасться. Але цього й не варто робити. Мають бути створені численні центри руйнівного впливу – агентурна мережа, підпільні осередки, партизанські групи, опозиційні кремлівській владі російські патріотичні сили. Вони діятимуть у різних районах, і не лише на українських тимчасово окупованих територіях. Досвід багаторічного спротиву окупантам засвідчує, що достатньо ефективною є якраз участь у протистоянні внутрішньої опозиції режиму. До того ж кордони, у їхньому традиційному значенні (як визначені міжнародним правом межі суверенних держав), помітно втрачають свою «сакральність». У 2014 р. Росія першою підважила цю, здавалося б, вічну для всіх істину тим, що почала надсилати через державний кордон України своїх найманців. Особливо «ефективними» тоді виявилися морські комунікації, якими російський флот перекидав політичних провокаторів масово й майже безперешкодно. Адекватна практично модель деокупації вповні реальна з огляду на неспроможність «федерації» прикрити військами весь свій багатотисячний державний кордон; також синхронно посилюється політичний розкол у російському суспільстві як такому. Невдоволення «царем» зростає, хоча воно ще далеке від того, щоб досягнути якоїсь критичної, переломної ситуації. Зміщення акцентів із «української кризи» на «громадянську війну в Росії» – ключовий

крок деокупації, зокрема її інформаційно-пропагандистського, політичного, дипломатичного, власне мілітарного складників. Особливо це вкрай важливо в контексті формування міжнародного кейсу творення такого зміщення акцентів. Аналіз основних тенденцій розвитку подій показує, що радикально зламати настрої світових лідерів у цьому питанні чи не найважче (Ердоган, 2023).

Увага військово-політичного керівництва має бути зосереджена на стратегічних цілях війни та чиннику дотримання певної гармонії у механізмах їхнього досягнення. Зрозуміло, що в кожному конкретному випадку виникатиме потреба специфічного оперативного-тактичного сценарію, особливо що стосується конкретних дій на полі бою.

Окрім питання торкається режиму пам'яті, сформованому в умовах тимчасової окупації. Його характер пропонуємо визначати як тоталітарний і екстремальний. Адже агресор намагається через впровадження у масову свідомість сурогатної моделі спотворення минувшини та неприхованої інструменталізації історії в координатах постправди легітимізувати свою політичну мету – знищити Україну як суверенну державу й здійснити геноцид українців як національної спільноти. Його історична політика скерована на тотальну зачистку українського меморіального простору та насадження російської неоміперської моделі історичної пам'яті, яка у химерний спосіб поєднує власне імперську, советську та окупаційну складові. Проголошена агресором «денацифікація» полягає у деукраїнізації та деєвропеїзації українського соціуму, ліквідації такого цілісного явища, як Україна. У таких умовах «війна пам'яті» набуває екзистенційного виміру, оскільки тепер йдеться про захист власне української ідентичності (Масенко, 2022, с. 42).

Отже, деокупація меморіального простору передбачає усунення домінантної пам'яттєвої моделі, нав'язаної через примус, зокрема й погрозою життю українських громадян. Окрім домінантної окупаційної пам'яттєвої моделі, на ТОТ є кілька репресованих пам'яттєвих сегментів. Так, на Кримському півострові, в ОРДЛО, особливо на захоплених територіях Запорізької та Херсонської областей, носіями упослідженої

історичної пам'яті стали особи з виразною (чи навіть прихованою) українською ідентичністю, кримські татари, віряни окремих протестантських конфесій, громади ПЦУ, деякі етнічні групи. Водночас є всі підстави стверджувати, що комеморативний примус породив передбачувану нестабільність і тимчасовість подібного режиму пам'яті.

Треба враховувати й те, що історична політика окупантів в Криму, ОРДЛО та на тимчасово окупованих у 2022 р. територіях (Запорізької та Херсонської обл.) має помітну специфіку. Зокрема, в останньому випадку агресор, несподівано для себе, зіштовхнувся з реальними наслідками політики декомунізації та більш серйозним відторгненням ідеології т. зв. «руського мира». Важливо також відстежувати трансформацію / мутацію історичної свідомості (локальних варіантів історичної пам'яті) населення тимчасово окупованих АРК, м. Севастополь, частин Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей. Наступним етапом має стати її поступова але й послідовна переорієнтація у координатах українського національного історичного дискурсу.

Крім того, за нашими спостереженнями, при дослідженні політики пам'яті в умовах війни необхідно все ж вийти за межі популярної у західній гуманітаристиці т. зв. моделі «пострадянського націоналістичного конфлікту», яка виявилася доволі непродуктивною, і зосередитися на студіюванні теми в координатах протистояння «різних цивілізаційних моделей» – європоцентричної української та євразійської / азійської російської. Відповідно для студіювання історичної пам'яті в умовах агресії та окупації необхідні специфічні методологічні підходи. Зокрема, не припустимо ставити на «одну дошку» агресора і ту сторону, яка чинить опір. Аксиоматичними положеннями також вважаємо, що пам'ятство інвазія починається значно раніше від воєнної, а в умовах воєнної агресії відбувається суттєва трансформація типів мнемонічних діячів.

Ця ситуація дає змогу запропонувати кілька можливих сценаріїв переходу до більш сприятливого й продуктивного пам'яттєвого режиму. Отже, не лише повсякденні «меморіальні війни», а кардинальна зміна загальної опції – режиму

функціонування історичної пам'яті, надто в системі освіти, допоможе зупинити російську агресію у цій царині.

У зв'язку з цим надзвичайно актуалізується питання формування кадрового резерву педагогічних і науково-педагогічних працівників для деокупованих територій, який в Міністерстві реінтеграції тимчасово окупованих територій образно назвали «Гвардією вчителів». Так, міністр освіти і науки України Оксен Лісовий зазначив, що існує потреба в 30 тис. вчителів для роботи на майбутніх деокупованих територіях Криму, Донецької та Луганської областей (Верещук, 2023).

Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання. Проблема деокупації видається набагато складнішою, аніж могла здаватися напочатку. Основним чинником, який визначає її новітній характер і додатково, так би мовити, «ускладнює», є розвиток сучасних цифрових технологій, що їх активно використовує держава-агресор проти України. З огляду на це основним епіцентром процесу деокупації ТОТ визнається свідомість населення. Незважаючи на складність виведення людей, особливо тих, які тривалий час перебували, по суті, під тотальним впливом ворожої пропаганди, передовсім імперських історичних наративів, розв'язання цієї проблеми видається реальним. Інша річ, що реабілітаційний процес мисленневої деокупації потребуватиме системних заходів від держави, громадських гуманітарних (зокрема й міжнародних) організацій і, очевидно, певного часу. Як засвідчує аналіз ментальних аспектів, деякі зміни, пов'язані з прощанням із тоталітарним минулим, видаються можливими лише зі зміною поколінь.

Джерела та література

- Бескид, О. (2023).** За крок до деокупації: виклики у сфері освіти. *Інформаційна агенція «Голос Криму»*. URL: https://voicecrimea.com.ua/main/za-krok-do-deokupacii-vikliki-u-sferi-osviti.html?fbclid=IwAR1yS3IUciNYPO5NUIYZ_gtBuVSeI6Sw_aMAGBRztWVxRh58so4C0E-IkB44
- Верещук, І. (2023).** Необхідно визначитися з вишами, які пріоритетно готуватимуть кадровий резерв для деокупованих територій. *Інформаційне агентство «Interfax-Україна»*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/914149.html>
- Ердоган пропонує переговори: світові лідери не визнають підрич Каховської ГЕС терактом РФ. *ТСН*. 07.06.2023. URL:

<https://tsn.ua/video/video-novini/erdogan-proponuye-peregovori-svitovi-lideri-ne-viznayut-pidriv-kahovskoyi-ges-teraktom-rf.html>

- Закон України від 21.04.2022 «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text>
- Крим за завісою. Путівник зоною окупації (2019) / заг. ред. А. Майорова ; авт. кол.: О. Волянюк, Х. Добровольська, М. Майоров. Київ.
- Луцька, Г.В. (2020). Охорона та захист цивільних прав громадян у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України: моногр. Івано-Франківськ: Вид-во «Людмила».
- Магда, Є.В. (2015). Гібридна війна: вжити і перемогти. Харків: Віват.
- Масненко, В.В. (2022). Методологічні аспекти дослідження політики пам'яті на окупованих Російською Федерацією українських територіях / Панельна дискусія «Війна Росії проти України 2014–2022 рр.: історична ретроспектива і спроби наукової рефлексії» (19–20 травня 2022 р.). *Український історичний журнал*, 4. 4–54.
- Савчук, О.В. (2021). Проект Закону України «Про деокупацію (формула Свободи)». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/548154>
- Ходаківський, М. (2022). Заборона та припинення діяльності УПЦ (МП) в Україні. *Деокупація. Юридичний фронт: матер. Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.); упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін*. Київ: ДТЕУ, 125–129.
- Шапгала, Н.К., & Камінська, Н.В. (2022). Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 1, 57–69.

References

- Beskyd, O. (2023). Za krok do deokupatsii: vyklyky u sferi osvity [A step towards de-occupation: challenges in the field of education]. *Informatsiina ahentsiia «Holos Krymu» – «Voice of Crimea» information agency*. URL: https://voicecrimea.com.ua/main/za-krok-do-deokupacii-vikliki-u-sferi-osviti.html?fbclid=IwAR1yS3IUciNYPO5NUYZ_gtBuVSeI6Sw_aMAGBR_ztWVxRh58so4C0E-lkB44 [in Ukrainian]
- Vereshchuk, I. (2023). Neobkhdno vyznachytysia z vyshamy, yaki pryoritetno hotuvatymut kadrovyi rezerv dlia deokupovanykh terytorii. [It is necessary to decide on the universities that will prioritize training the personnel reserve for the de-occupied territories]. *Informatsiine ahentstvo «Interfax-Ukraina» – Information*

- agency «*Interfax-Ukraine*». URL: <https://interfax.com.ua/news/general/914149.html> [in Ukrainian]
- Erdohan proponuje perehovory: svitovi lidery ne vyznaut pidryv Kakhovskoi HES teraktom RF. [Erdogan offers negotiations: world leaders do not recognize the blowing up of the Kakhovskaya HPP as a terrorist attack by the Russian Federation]. *TSN* 07.06.2023. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/erdogan-proponuye-peregovori-svitovi-lideri-ne-viznayut-pidriv-kahovskoyi-ges-teraktom-rf.html> [in Ukrainian]
- Zakon Ukrainy vid 21.04.2022 «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo rehuliuвання правового rezhymu na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy» [Law of Ukraine dated 04/21/2022 «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Regulation of the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine»] [in Ukrainian]
- Krym za zavisoiu. Putivnyk zonoiu okupatsii (2019) [Crimea behind the curtain. Guide to the occupation zone] / general ed. A. Mayorova; author col.: O. Volyanyuk, H. Dobrovolska, M. Mayorov. Kyiv [in Ukrainian]
- Lutska, H.V.** (2020). Okhorona ta zakhyst tsyvilnykh prav hromadian u zviazku z tymchasovoiu okupatsiieiu chastyny terytorii Ukrainy [Protection and protection of civil rights of citizens in connection with the temporary occupation of part of the territory of Ukraine] Ivano-Frankivsk: Lyudmila Viewpoint [in Ukrainian]
- Mahda, Ye.** (2015). Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty. [Hybrid warfare: survive and win] Kharkiv: Vivat [in Ukrainian]
- Masenko, V.** (2022). Metodolohichni aspekty doslidzhennia polityky pamiaty na okupovanykh Rosiiskoiu Federatsiieiu ukrainskykh terytoriiakh / Panelna dyskusiiia «Viina Rosii proty Ukrainy 2014–2022 rr.: istorychna retrospektyva i sproby naukovoï refleksii» (19–20 travnia 2022 r.) [Methodological aspects of researching the politics of memory in the Ukrainian territories occupied by the Russian Federation / Panel discussion «Russia's war against Ukraine 2014–2022: historical retrospective and attempts at scientific reflection» (May 19–20, 2022)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal –Ukrainian historical journal*, 4, 4–54 [in Ukrainian]
- Savchuk, O.** (2021). Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro deokupatsiiu (formula «Svobody»)» [Draft Law of Ukraine «On Deoccupation («Freedom Formula»)»] URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/548154> [in Ukrainian]

- Khodakivskyi, M.** (2022). Zaborona ta pryupynennia diialnosti UPTs (MP) v Ukraini. [Prohibition and termination of the activities of the UOC (MP) in Ukraine]. *Deokupatsiia. Yurydychnyi front: mater. Mizhnarodnoho ekspertnoho kruhloho stolu (Kyiv, 18 bereznia 2022 r.) – Deoccupation. Legal front: mater. of the International Expert Round Table (Kyiv, March 18, 2022)*, according to and science ed. O. Kresin Kyiv. 125–129 [in Ukrainian]
- Shaptala, N., & Kaminska, N.** (2022). Derzhavna polityka Ukrainy z pytan tymchasovo okupovanykh terytorii: problemy kontseptualizatsii v suchasnomu naukovomu dyskursi [State policy of Ukraine on issues of temporarily occupied territories: problems of conceptualization in modern scientific discourse.]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava – Philosophical and methodological problems of law, 1*, 57–69 [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 16.03.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 17.04.2023 р.*